

Михайло МАТІЙЧУК
(Київ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТОНІКИ ТА ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ОБРАЗУ У ТРАДИЦІЙНОМУ НАРОДНОМУ БУДІВНИЦТВІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

В основі народної архітектури лежить розвинута гармонійна система пропорційних залежностей. Визначальними для неї є основні видимі маси споруди – дах і стіни. Поділені на дві частини горизонтальною лінією стріхи дві нерівнозначні по висоті й масі, вони гармоніюють між собою, утворюючи цілісну конструкцію.

Високі дахи та широкі стріхи, під якими ховаються вікна і двері, а також незначна висота приміщень, роблять стіни будівлі майже непомітними для ока, й загальний вигляд будівлі визначається формою даху, що складається з комбінації схилів та їхніх заломів. У пропорційному відношенні до стін дах завжди переважав, тож його конфігурація відіграла важливу роль у формуванні цілісності будівлі. Конфігурацію даху визначали не тільки його зовнішня форма (схили, заломы, пристішки і піддашки), а й матеріал для покриття. Відповідний матеріал диктував свою покрівельну технологію.

Покрівельні технології мали прямий вплив на формування архітектоніки будівлі та її художньо-естетичного образу. Співвідношення розмірів даху і конструкції стін визначали пропорції, від яких залежали загальний образ будівлі та його естетика.

За конструктивно-технічним вирішенням дахи поділяються на солом'яні та дерев'яні, пізніше – черепичні. Залежно від покрівельного матеріалу

змінювалася конфігурація даху. Від 4-схилого до 2-схилого з пристішками і піддашками. Від легкого дерев'яного «каркасу-скелету» до більш масивного і важкого.

Солом'яні дахи найбільш характерні для високих, стрімких бойківських будівель. Зовнішній вигляд типового бойківського будівництва – простий і лаконічний. Мала висота стін ховається під великим виносом даху. В об'ємах хати головну роль відіграє високий дах, що у 2,5–3 рази перевищує видиму висоту стін. Покрівля «жупами» надає дахові ступінчатої конфігурації й нагадує форму високої розлогої приземистої смереки. Дах, покритий технікою «внатрус», яка передбачає гладке покриття, створює враження великої смушкової шапки, що низько сидить на «очах» – вікнах хати¹.

Покриття у комбінації «внатрус» з «жупами» має свої особливості. При такій покрівельній технології основна маса поздовжніх фасадів покрита «внатрус», і по низу має ступінчасті смуги, утворені «жупами». Причілкові сторони даху повністю покриті «жупами». Трикутної форми, майже вертикальні ступінчасті причілки нагадують стрімкі карпатські смереки й органічно поєднуються з видовженими сторонами даху².

Поєднання великих гладких рівних мас з частим горизонтальним членуванням ступінчатих смуг створює своєрідну цільну пластичну форму, яка милує око глядача. Комбінована техніка чудово сприймається візуально і всередині хати. У сінях, які, зазвичай, не мають стелі, можна спостерігати за ритмом членувань уздовж лат «жуп» і перевесел, які разом утворюють вигадливий плетений орнамент.

Інакше сприймається дах, де поєднані солом'яне і дерев'яне покриття³. Основну золотисто-сіру масу солом'яного покриття «внатрус» і «в жупи» підкреслює темна, майже чорна смуга з двох рядів колотих драниць, яка проходить по низу даху.

На Івано-Франківській Бойківщині є приклади поєднання гладких дахів, покритих «плескачами», «пласкурями» з драницею. В експозиції МНАП НАНУ експонується бойківська садиба, до якої входить хата, стайня із стодолюю і шопи. Тут драницею покритий нижній ряд даху над входом до стодоли і гребені будівель.

На Лемківщині траплялися випадки, коли житлову частину хати покривали дошкою, а господарську – соломою, або навпаки⁴.

У бойків поєднання дерев'яних і солом'яних технологій несло в собі яскраво виражений системний характер. Будівлі з таким дахом були композиційно завершеними, вони відповідали як утилітарним, так і естетичним потребам. У лемків поєднання цих технологій було дещо сумбурним. Інколи вкраплення дерев'яних покрівельних фрагментів у основну солом'яну масу даху, або навпаки, мало вигляд випадкових, тимчасо-

вих заплат-латок, і тому виникає сумнів щодо їхніх глибоких традиційних витоків. Нерідко подібні комбінації порушували цілісність будівлі й негативно впливали на її художньо-естетичний образ⁵.

Поява на межі XIX–XX ст. черепиці зумовила зміну конфігурації 4-схилих дахів. Дахи, або при перекритті, або ж при заміні на нові, зазнавали конструктивних змін. У цей час при будівництві дах пристосовують під важчий матеріал – черепицю. Його конструкція набуває 2-схилої форми з острішками, піддашками та великими фронтонами-заломами на причілках⁶.

При солом'яному покритті таких дахів фронтони зашивалися снопами, рідше – дошкою⁷. При покритті даху драницею фронтони шалювалися дошкою під кутом і мали різної конфігурації отвори, через які виходив дим. Форма шалюнку і отвори в ньому мали не тільки практичні функції, а й виконували роль декору і доповнювали загальну композицію будівлі.

Багато бойківських хат, згідно з дослідженнями Павла Жолтовського⁸, за композиційними та естетичними особливостями належать до класичних зразків української народної архітектури. В їхній основі лежить розвинута гармонійна система, яка виражена у простих і ясних пропорційних взаємовідношеннях, у тому числі й «золотого перетину».

Поширені у бойківському народному будівництві пропорції «золотого перетину» в гуцульських будівлях застосовувалися значно рідше⁹. Вони головним чином пов'язані у співвідношенні між основними горизонталлями цих будівель. Саме середня горизонталь, яка ділить будівлю на дві основні маси, і є визначальною для порівняння висоти та ширини стін і даху.

Гуцульська житлова будівля у плані має форму витягнутого прямокутника, зрубленого з товстих колотих смерекових плениць. Покрівля даху – 4-схила, покрита дерев'яною колотою дошкою. Та частина даху, яка перекидає житлове приміщення, вирізняється крутим схилом, який плавно переходить на прибудови (притули, хліви) і згладжує гострий кут будівлі. На причілках біля гребеня даху – невеликі заломы, на яких вирізані слухові вікна для освітлення горища (поду) і випуску диму. Через низькі звислі дахи, під якими ховаються прибудови, у зовнішній архітектурі майже непомітні, й загальний вигляд гуцульської будівлі визначається формою даху, що складається з комбінацій схилів різної величини та кутів ухилу. Найкраще це прослідковується на обох граждах, які експонуються у МНАП НАНУ. Гражда з села Верховина має два двори (чистий і господарський) з хатою, коморами, стайнями і брамами, які покриті «румункою». Комбіноване покриття на гражді з села Яворів надає закритому комплексу будівель оригінального вигля-

ду. Гонта на хаті й «румунка» на притулах чітко розподіляють будівлю на головну – житлову і на «менш важливу» – господарську. Різниця в довжині між гонтом і «румункою» визначає кількісну рядність та їх розміри на дахах. Поєднання вузьких і частих рядів («щирів») на хаті й ширших на притулах при певному освітленні утворюють оригінальну фактуру даху, не руйнуючи при цьому цілісність будівлі.

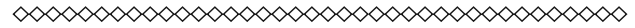
Інший спосіб покриття має стая з села Германівка Верховинського району Івано-Франківської області¹⁰. Сезонна виробнича споруда з невеликим 2-схилим дахом покрита двометровою колотою дошкою – посіжняком, який кріпиться до лат тиблями. Дах має чотири ряди посіжняка і завершується ґарівницею. Дах покритий довгим і широким посіжняком з тиблями, які виступають, та з яскраво вираженою чарівницею, що разом утворюють цільний масив і при невеликих розмірах будівлі справляють враження монументальності. У цьому випадку монументальність визначається не масивними розмірами споруди, а співвідношеннями пропорцій даху і стін будівлі.

При всіх спільних рисах гуцульського і бойківського будівництва спостерігаються відмінності в їхньому архітектурному образі. Вони мають неоднакові пропорції, зумовлені, насамперед, різницею у висоті даху. Стрімкий, динамічний дах бойківської хати у своєму художньому вираженні відмінний від спокійного статичного даху гуцульської хати. Солом'яний дах бойківської хати у поєднанні з дерев'яним зрубом створює враження легкості, м'якості й витонченості, а силует майже чорного даху, покритого драницею чи гонтом, і темні стіни гуцульської будівлі – більш приземисті і графічно чіткіше окреслені.

¹⁰ Стая розміщена в експозиції «Карпати» МНАП НАНУ і є єдиним експонатом, який зберіг автентичний дах.

In this investigation was examined system of proportional dependencies in national architecture and influence of traditional cut material and technology on forming of architectonics and artistic – aesthetic form in national construction of Ukrainian Carpathians.

Architectonics of national construction is in dependence from correlation of basic visible masses of building – walls and roof. Roof like a dominating report has a main role in forming aesthetics of building. Traditional materials of covering (straw and chopped Board) dictated suitable technologies of configuration of roof, that in its turn, influenced on proportion, which was very important for entirety and artistic-aesthetic form of building.

¹ Зразком такого покриття може слугувати хата з села Теремля із Закарпатської області, яка експонується у МНАП НАНУ.

² У МНАП НАНУ експонуються хати із сіл Рекіти та Розтоки.

³ У МНАП НАНУ експонується млин із села Пилипець Закарпатської області.

⁴ Саполига М. Народне житло українців Східної Словаччини. – Братіслава, 1983. – С. 115.

⁵ Це засвідчують ілюстрації, надруковані на стор. 117 у книзі М. Саполиги «Народне житло українців Східної Словаччини» (Братіслава, 1983).

⁶ Таку хату зафіксовано у вересні 2006 року в селі Лавочне Сколівського району Львівської області.

⁷ У Львівському Музеї народної архітектури та побуту експонується хата з села Боберка Львівської області.

⁸ Жолтовський П. Деякі особливості народного будівництва Українських Карпат. Народна творчість та етнографія. – К., 1978. – № 4. – С. 61-68.

⁹ Його ж. О пропорциях в народном зодчестве Украинских Карпат. Советская этнография. – М., 1975, № 6. – С. 81.